

„никако не могу ускладити ни са католичким ни са општељудским моралом”. Такође, након читања ове обимне монографије недвосмислено је јасно да надбискуп Степинац није учинио све што је могао да спречи геноцид над Србима, нити је због злочина над српским народом значајно протествовао код власти НДХ, осим у неким изузетним случајевима, што је било „непримено тежини њиховог страдања”. У прилог овом закључку Илић наводи чак 15 различитих духовних и црквено-политичких средстава утицаја које је надбискуп имао на располагању за притисак на власти НДХ, а које или уопште није користио, или их је користио јако ретко и ограничено (јавни позиви на молитву за обесправљене, упозоравајуће проповеди, забрана објављивања шовинистичких написа у католичкој штампи, претње екскомуникацијом убицама, одбијање учешћа у званичним манифестацијама, алармирање Ватикана...).

Аутор се определио за екстензивно цитирање извора, што се пре свега односи на записе из Степинчевог дневника, као и текстове из католичке штампе, која је била под ње-

говом контролом и утицајем. С једне стране у томе видимо ману ове књиге будући да је текст веома обиман и тиме неприлагођен савременој читалачкој публици, али у исто време и његову вредност јер нуди тешко доступне изворе цитиране интегрално, или у деловима. То пружа прилику свим читаоцима да се упознају са оним што је Степинац говорио и писао, како у периоду пре Другог светског рата, тако и за време његовог трајања, поготово током судбоносне 1941. Тако цитиране документе у највећем броју случајева прате утемељени коментари аутора са којима се читалац не мора сложити, већ може формирати и сопствене закључке од случаја до случаја, управо због тога што су му детаљно презентовани бројни важни извори. На више места Илић полемише пре свега са неким хрватским ауторима (Јуре Кришто, Јурај Батеља, Владимир Хорват) и јасно указује на њихову пристрасност и прећуткивање важних чињеница за расветљавање живота и дела Алојзија Степинца.

Бојан СИМИЋ

Moritz Föllmer and Pamela E. Swett (eds.).
Reshaping Capitalism in Weimar and Nazi Germany.
Cambridge: Cambridge University Press, 2022, 316.

Капитализам представља један од најважнијих феномена модерне епохе. Поред доприноса Карла Маркса, Фридриха Енгелса и социјал-

демократских мислилаца конзервативне и револуционарне оријентације, посебно важни били су немачки социолози Вернер Зомбарт и Макс Ве-

бер, који су почетком XX века својим канонским радовима *Модерни кайиџализам* и *Прохришћанска еџика и дух кайиџализма* афирмисали нов појам у проучавању привреде и друштва. Такође, немачки интелектуалци у великој су већини критиковали капитализам питајући се каква је његова будућност. Премда постоји неколико важних студија из области интелектуалне историје које су обухватиле и конзервативну критику капитализма као што су *Реакционарни модернизам* Џефрија Херфа, *Конзервативна револуција* Ролфа Петера Зиферлеа и других, рецепција капитализма током критичних година вајмарске и нацистичке епохе остала је недовољно истражена. Ову празнину попуњава зборник *Преобликовање кайиџализма у Вајмару и нацистичкој Немачкој* чији су уредници професор модерне историје на Универзитету у Амстердаму Мориц Фелмер (Moritz Föllmer) и професорка историје на универзитету Мекмастер у Хамилтону (Онтарио, Канада) Памела И. Свет (Pamela E. Swett) коју је издао Универзитет у Кембриџу 2022. године.

У уводном тексту „Историзовање капитализма у Немачкој (1918–1945)”, уредници зборника Мориц Фелмер и Памела И. Свет указали су да је тумачење капитализма у Вајмарској републици и нацистичкој Немачкој имало другачије значење него ли у времену пре Првог светског рата. Позивајући се на социолога Јенса Бекерта (Jens Beckert), теоријски усмерене

историчаре попут Вилијема Х. Севела Јуниора (William H. Sewell Jr.), Фелмер и Свет су закључили да је капитализам темпоралан и да представља систем очекивања и замишљених представа (imagined futures). Управо су Бекерт и историчар Џонатан Леви (Jonathan Levy) истицали имагинативне способности капитализма и његову окренутост ка будућности. И зборник *Преобликовање кайиџализма у Вајмару и нацистичкој Немачкој* део је оне струје у студијама капитализма, као и у економској историји уопште, која се, уместо доминантне клиометрије и њених ограничења, окренула ка истраживању квалитативних процеса и културне историје. Како су указали и Свет и Фелмер, критичари капитализма из међуратне епохе нису били хомоген покрет. Социјалдемократе су тражиле могућност победе организованог капитализма уз помоћ синдиката, док су конзервативци и нацисти, свако са својих позиција, нападали наводну декаденцију вајмарске епохе захтевајући јачање државе. Поред тога, постојали су и заговорници повратка либералног поретка који су се суочавали са критикама. Једна од главних дилема, како су указали и аутори, односила се на питање економске суверености, односно могућности да у мрежама транснационалног капитала Немачка оствари контролу над сопственим привредним животом. Упркос чињеници да је нацизам одбацивао капитализам, нацисти су у великој мери задржали старе економске облике вршећи

репресивне мере према непријатељима режима (пре свега Јеврејима).

У тексту „Капитализам и посредовање у међуратној Немачкој” Мориц Фелмер је представио главне токове критике капитализма. Ослањајући се на истраживања економисте Морица Ј. Бона, Фелмер је показао да је капитализам успео да се одржи током Великог рата и многобројних покушаја револуције пре свега захваљујући картелизацији и улагању у нове технологије. Насупрот незадовољству радикалних марксиста који су се разочарали у револуционарне потенцијале радништва, социјалдемократе су се надале да би везе синдиката и капитализма могле да доведу до креирања корпоративистичког система хармонизованих интереса. Фелмер је указао и на многобројне критичаре либералног економског уређења, пре свега из редова римокатоличких хришћанских социјалиста, који су сматрали да постојећи економски поредак уништава моралну основу друштва. Међу критичарима економског либерализма, Фелмер је посебно издвојио економисту и социолога Вернера Зомбарта и његове концепције ауторитарног друштва са аутархичном и планском привредом. Премда су нацисти били још радикалнији од Зомбарта, Фелмер је, позивајући се на Адама Туза, указао да Хитлеров режим није могао да превазиђе структурна ограничења немачке привреде. Премда су идеје о планској економији биле веома популарне и служиле су као идејна основа за одбаци-

вање улоге предузетништва, Фелмер је издвојио и ауторе (попут Алфреда Милера-Армака) који су заговарали обнову приватне иницијативе и њене веће одговорности.

Мартин Х. Гејер, професор новије историје на Универзитету Лудвиг Максимилијан у Минхену, у чланку „Апорије ‘политичког капитализма’ између Првог светског рата и депресије” представио је главне проблеме у тумачењу овог феномена. Позивајући се на Вернера Зомбарта, Гејер је показао да су у процесу рационализације привредног живота предузетници постајали корпоративне бирократе, а цео поредак се противио истинским иновацијама и приватној иницијативи. У околностима када је Вајмарска република током банкарске кризе 1931. године била принуђена да спасава највећа предузећа, Зомбарт је напустио идеје о доминацији економије и почео да се залаже за етатистичку планску економију. Поред Зомбарта, и Алфред Милер-Армак и Карл Шмит су корпоративну и снажну државу перципирани као решење кризе. Гејер је, позивајући се на економисту Валтера Ојкена, тврдио да је државни интервенционизам од Бизмарковог времена био подстакнут не политичким (као до тада), већ пословним интересним групама које су стајале иза политичких партија. Како је приметно Гејер, поједини аутори попут Лудвига Мизеса и Александра Ристова тврдили су да је постојала велика опасност од интервенционизма

и државног и комуналног социјализма. Уочавајући тренд одбацивања либерализма од стране већине партија, Вилхелм Репке је нападао државну интервенцију и „паразитску сатрапију” приватног сектора захтевајући успостављање новог либерализма. Посебну групу чиниле су социјалдемократе које су почетком тридесетих година XX века почеле да критикују власти тврдећи да је одбацивање републиканског поретка и социјалне државе довело до успона аутократског либерализма.

Ким Кристијан Примел, професор историје на Универзитету у Ослу, у раду „У потрази за поретком. Дебата немачких правника о економској моћи (1919–1949)” представио је сложени однос државе и привреде. Посебно је Примел истакао улогу правника Карла Гајлера, Хајнриха Кронштајна и Франца Бема. Примел је упоређивао основе мисли ове тројице аутора у различитим областима привреде. Насупрот Бему, који је тражио централизацију економске моћи, Кронштајн је критиковао такве мере сматрајући да картели креирају законе утичући на дистрибуцију моћи. Такође, Кронштајн је делио мишљење Карла Шмита о растућем утицају интересних група које су претиле уништењу државе. Међутим, и Бем и Кронштајн су критиковали левицу и десницу које су одбацивале економски либерализам. Такође, Бем и правник Ернст Форстоф су сматрали да је потребно остати децисиониста, одно-

сно да држава не може гарантовати слободе које подривају њен уставни политички и економски интегритет. Супротно од шмитовца, који су тражили укидање републике и успостављање јаке националистичке државе, Кронштајн и Бем су заговарали реформе и јачање републиканског уређења. За разлику од Бема који је био пасивни критичар нацизма, Кронштајн је напустио Немачку због расних закона и одселио се у Сједињене Државе, где је студирао права, а касније се из јудаизма конвертовао у римокатолицизам. У економској политици, Кронштајн је сматрао да су традиције пруског ауторитаризма и антилиберализма удалиле немачке предузетнике од слободне привреде и конкуренције одводећи их ка протекционизму и монополизацији. Након Другог светског рата и Кронштајн и Бем су активно учествовали у денафицикацији привреде и политике. Како је приметио Примел, Бем се у јесен 1945. године залагао за демократски и слободан устав, владавину права и социјалну државу учествујући у стварању ордолибералних мера које су увеле антикартелске законе.

Симоне Дерикс, професорка новије историје на Универзитету Фридрих Александар у Ерлангену (СР Немачка), у раду „Капитализам, богатство и питање (не)видљивости. Породица Тисен и њихове инвестиције” указала је на положај једне од најважнијих предузетничких породица Немачке у капиталистичком разво-

ју. Позивајући се на мисао социолога Волфганга Штрека, Симоне Дерикс је тврдила да је савремено друштво резултат дугог континуитета капиталистичког развоја. У том погледу, породица Тисен била је пример и транснационалног ширења капитала будући да су имали предузећа и имовину у Немачкој, САД, Низоземској, Швајцарској, Мађарској и другим земљама. Превазилажење националних оквира омогућило је породици Тисен да током Другог светског рата настави своје пословне операције чак и у супротстављеним таборима. Међутим, њихова невидљивост, како је приметила Симоне Дерикс, била је онемогућена пре свега због тога што су британске власти објавиле списак немачких предузетника који су поседовали новац у банкама Уједињеног Краљевства.

У поглављу „Случајеви Фридриха Флика и Хенрија Ц. Кајзера” Тим Шанецки, истраживач на Културнонаучном институту у Есену, приказао је судбину двојице предузетника из Немачке и САД и њихово прилагођавање динамичним политичким променама. Фридрих Флик је био осуђен током Нирнбершког процеса због учешћа у процесу аријанизације (отуђења) јеврејских индустријских предузећа. Супротно Флику, Хенри Ц. Кајзер био је амерички бродовласник немачког порекла, конструктор Хуверове бране, али и креатор политике Новог договора (Њу дила) председника Френклина Делана Рузвелта. Поредџи судбине двојице

предузетника, Тим Шанецки је приказао њихове наративе о успеху, успон и постепено повлачење из јавног живота. Заједничко обојици предузетника биле су снажне везе са државом и њиховим подухватима. Такође, Шанецки је указао и на Фликове корупционашке скандале у последњим годинама вајмарске епохе, као и на прилагођавање времену нациста пре свега захваљујући пословним и приватним везама са Хјалмаром Шахтом, министром економије, и Херманом Герингом, председником Рајхстага, премијером Пруске и командантом Луфтвафеа.

Дороте Вирлинг, професорка Универзитета у Хамбургу, у тексту „Хамбуршки увозници кафе. Од гилде до класе (1900–1960)” представила је положај увозника у Немачкој током већег дела XX века. На трагу теза Пјера Бурдијеа о хабитусу и Макса Вебера о друштвеном статусу, Вирлингова је анализирала положај хамбуршких увозника кафе приказујући грађански миље који је био повезан са стилем и вредностима пословања који су опстали из ханзеатске епохе. Трговци кафом одговарали су Веберовим критеријумима као заједница која је поседовала уређена правила конкуренције и представљала посебну групу према остатку друштва. Хамбуршки увознички слој још од Првог светског рата суочавао се са великим проблемима у међународној трговини (рат, санкције Уједињеног Краљевства, конкуренција САД у потрошњи латиноамеричке кафе, слом берзе и банака). Ме-

ђутим, немачке власти су препознале значај кафе за становништво и због тога су у синергији са предузетницима омогућавале лукративне послове увозника. Таква политика наставила се у времену нацизма, премда су постојали и велики изазови за хамбуршке трговце. Протеривање предузетника Јевреја из заједничких удружења, усклађивање са политиком уједначавања (Gleichschaltung), послови са Вермахтом и ратна разарања довели су до пропасти старог модела организовања. Вирлингова је закључила и да су хамбуршки, као и уопште немачки, увозници кафе почели убрзо да нестају након 1945. године због политике декартелизације и јачања Њујорка као глобалног центра за трговину кафом.

Сина Фабијан, истраживачица са Института историјских наука Хумболтовог универзитета у Берлину, написала је текст „Између критицизма и иновације. Пиво и односи са јавношћу у Вајмарској републици” у коме је представила сложен положај пиварске индустрије у јавној сфери. Наиме, немачки пивари су се суочили са низом изазова током двадесетих година. Поред трезвењачког покрета који је био трансатлантски, СПД, верске организације и баварска влада су се противиле конзумацији алкохола из моралних и здравствених разлога. Власти су увеле рестриктивне законе о кафанама покушавајући да умање профите пиварских предузећа. Критике конзумације пива биле су повезане са антикапиталистичким дискур-

сом Вајмарске републике, посебно у контексту масовне потрошње током епохе хиперинфлације. Предузетничка стратегија компанија била је да покрену рекламне кампање у којима би представљале здравствене предности конзумације пива. Фабијан је утврдила да је са поразом прохибиције у САД незадовољство мерама немачких власти постало све веће, а предузећа и Савез немачких пивара су активно учествовали у кампањи промоције пива, што је и довело до либерализације тржишта алкохолних производа.

Јан Лонгеман, професор на Универзитету Георг Аугуст у Гетингену (СР Немачка), у тексту „Руковођење капитализмом потрошача. Уметници, инжењери и психолози као нови маркетиншки експерти у међуратној Немачкој” анализирао је снажну тенденцију преобликовања потрошње. У дебатама о организованом капитализму током седамдесетих година XX века, истраживачи су мало пажње посвећивали феномену потрошње задржавајући се на питањима финансијских и индустријских картела. Ипак, у урбаним центрима Вајмарске Немачке дошло је до наглог успона комерцијалних пракси посебно са развојем штампе, позоришта и биоскопа, као и фордистичког модела масовне производње. Такође, и еманципација жена је искоришћена у оснаживању женских потрошачких права. Американизација и јачање индустрије омогућили су не само нови естетски укус већ и развој економске и гешталт

психологије као нових научних дисциплина. Лонгеман је посебно нагласио улогу Паула Лазарфелда који је основао Истраживачки центар за економску психологију чија су испитивања тржишта у Аустрији, Немачкој и Швајцарској била пионирска.

Моли Лоберг, професорка историје на Калифорнијском државном политехничком универзитету у Сан Луис Обиспу, у тексту „Друштво безбедно за капитализам. Насиље, закони о немирима и трошкови пословања у Немачкој (1918–1945)” указала је на утицај унутрашњих побуна на трошкове пословања у Немачкој. По законима који су у Немачкој и немачким земљама уведени после 1848. године, заједница је носила колективну одговорност за немире због учествовања или немогућности њиховог спречавања. Пруске власти нису могле да контролишу такво стање и неформално су увеле параметре прихватљивог нивоа насиља. Политичке тензије на почетку Вајмарске републике довеле су до потпуне редифиниције појма насиља и криминала. По новом закону о побуни из 1919. године било је предвиђено да општине и земље чланице федерације у којима су се немири одиграли морају да плате одштету. Латентни грађански рат између комуниста и нациста само је усложнио друштвене односе, а после 1933. године нацисти су у потпуности занемаривали сопствене координисане кампање насиља сматрајући их спонтаним народним изливом беса против

непријатеља. Како је утврдила Моли Лоберг, нацисти су толерисали насиље према Јеврејима креирајући законске оквире којима су приморавали припаднике заједнице да држави плате таксу због оштећења националног богатства.

Памела Свет је у тексту „Фолкиш банкарство? Капитализам и штедионице Штутгарта (1933–1945)” представила процес аријанизације јеврејског власништва и антикапиталистичког дискурса нацистичке фолкиш идеологије у финансијском сектору. Банкарство се суочавало и са великим институционалним проблемима будући да је од декрета из 1931. године било забрањено давање кредита задуженим општинама и приватном сектору. Памела Свет је приметила и да су нацисти отежавали Јеврејима запошљавање у банкарском сектору. Касније, за време отуђења јеврејске имовине, власти су омогућиле банкама давање кредита послодавцима који су учествовали у процесу аријанизације привреде, имовине и предузећа.

Алекса Стилер, професорка на Универзитету у Цириху, у тексту „Фолкиш капитализам. Химлерови банкари и континуитет капиталистичке мисли и праксе у Немачкој” анализирала је како су капиталистичке праксе опстале и под нацизмом. Штилерова је показала да је Хитлер 1928. године ревидирао програм НСДАП-а залажући се за приватну својину, чиме је покушао да осигура подршку јункера и знатних делова по-

словних елита. Супротно антикапиталистичком програму своје партије, нацисти су 1933. године увели фолкиш капитализам који је подразумевао потчињавање привреде сопственим тоталитарним интересима задржавајући приватни сектор и тржиште. Током рата, нацисти су у Пољској вршили не само мере присилне аријанизације јеврејске имовине већ су одузимали земљу од Пољака колонизујући Немце уз помоћ немачких банака које су давале новчану помоћ.

Зборник *Преобликовање капитализма у Вајмару и нацистичкој Немачкој* представља веома важан допринос студијама капитализма. Насу-

прот популарној, а често и стереотипној визији, да економска историја мора да буде заснована на обради статистичких података, аутори зборника су убедљиво доказали да је сарадња између културне и економске историје уз ослањање на бројна теоријска знања из социологије, антропологије и културологије могућа и плодотворна. Уз то, зборник представља и веома систематичан преглед антикапиталистичке мисли у Немачкој, као и занимљив избор студија случаја из друштвене, привредне, интелектуалне и културне историје.

Петар С. ЂУРЧИЋ

Perry Anderson. *Disputing Disaster. A Sextet on the Great War*. London, New York: Verso, 2024, 373.

Пери Андерсон (1938) дугогодишњи је уредник угледног часописа *Њу лефти ривју* (*New Left Review*) и један од најутицајнијих савремених мислилаца леве оријентације. Иако у поодмаклој животной доби, Андерсонов интелектуални жар не губи на снази о чему – поред бројних чланака у којима се критички одређује према променама у савременом свету – убедљиво сведочи и његова најновија књига *Disputing Disaster. A Sextet on the Great War*, посвећена историографским интерпретацијама узрока Првог светског рата. Будући да својом темом стоји готово сасвим изван главног тока, иначе веома широких, Андерсонових научних интересовања

(која се крећу у распону од друштвене теорије преко историјске социологије до историје идеја), ова књига подуђује радозналост не само у погледу тога шта ново садржински има да понуди (у иначе практично несавладивој постојећој литератури о узроцима Првог светског рата) већ, још и више, у погледу ауторовог приступа теми.

Андерсон у књизи анализира узроке Првог светског рата у радовима шесторице истакнутих историчара различитих генерација – од савременика Првог светског рата закључно са појединим савременим историчарима. Имајућу у виду Андерсонов *декларацију*, не изненађује то што се он определио за интелектуалноисториј-